

Ülevaade eestlastest Ameerika Ühendriikide relvajõududes pärast Teist maailmasõda

Kristjan Luts

Viimastel aastatel on külma sõja teemalised uurimused laiendanud nähtusteringi, mida seostatakse mõistega sõda. Teoreetiliselt peaks nii avar-duma aruteluteemade hulk ning suurenema külma sõja kui uurimisvald-konna populaarsus. Siiski keskenduvad akadeemilised uurimused endiselt traditsioonilistele teemadele: rahvusvaheline poliitika, sõjalise võimsuse kogumine ja üliriigid laiemalt. Minu arvates on vähemalt niisama tähtsad individid, keda külma sõda otseselt mõjutas. Tõsi, külma sõja uurimine isiku tasandil on märksa keerulisem kui selle tegemine akadeemiliselt turvalisel ja suhteliselt mitteemotsionaalsel poliitilisel areenil, sest kodu-dest ja kodumaalt lahkuma sunnitud inimeste lood on väga isiklikud ja tundeküllased. Kas nad jäid ellu? Kuhu nad läksid? Kas neil õnnestus kohaneda ja leida endale uus elu kuskil mujal? Kas neil õnnestus säili-tada rahvuslik identiteet ka siis, kui nad võeti tööle teise riigi relvajõudu-desse võõrast rahvast kaitsma? Nende küsimuste mõningaseks avamiseks keskendub see artikkel eestlastele, kes teenisid külma sõja ajal Ameerika Ühendriikide relvajõududes.

Selle arutelu raames tuleb arvesse võtta kahe kategooria indiviide: esi-teks sõjajärgsel Saksamaal töötanud (USA armee Euroopa valve- ja tööet-tevõtetesse palgatud tsiviilisikud) inimesed ja teiseks hiljem juba Ameer-rika pinnal relvajõududega liitunud inimesed. Väga huvitav on võrrelda nende kahe grupi tausta ja motivatsiooni USA relvajõududega liitumisel ning analüüsida nende teenistust külma sõja üldisel taustal. Loo illustree-rimiseks on toodud näiteid mõlemast grupist.

Tuleb tõdeda, et laiahaardelisi ja süsteemseid uurimusi eestlaste kohta USA sõjaväes ei ole autorile teadaolevalt koostatud. Erialakirjan-duses on seni kõige rohkem uuritud kõrgema auastmeni (nii USA kui

ka hiljem Eesti kaitseväes) jõudnud kaadrisõjaväelasi, näitena võib tuua Harri Jõgi teatmiku „Eesti soost kindralid”¹ ning Mati Õuna koostatud kogumikud „Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased”². Mõne teemakohast infot sisaldava teose mälestuslikku osasse tuleks suhtuda teatava ettevaatlikkusega, näiteks Elmar Lippingu „Eesti saatusaastates”³ ja Boris Kulli raamatus „Kepp mul käes ja mantel üle öla...”⁴ avaldatud tagasivaadetes, mis kajastavad eestlaste teenistust USA sõjaväe juurde moodustatud töö- ja vahikompaniides. Üldise tausta mõistmisel on hindamatu väärtusega Ferdinand Kooli mahukas teos „DP kroonika. Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951”⁵, väärt infot väliseestluse kohta pakuvad ka Jaan Pennari, Tõnu Parmingu ja Peter Rebase⁶, Raimo Raagi⁷ ja Helmuth Kalmanni⁸ teosed. Väliseestlaste poliitilise aktiivsuse temaatika võtab hästi kokku Ernst Jaaksoni raamat „Eestile”⁹. Välismaistest autoritest (nt David Matas¹⁰, Katharine Atholl¹¹) oli palju abi paguluse teema laiemal mõistmisel.

---

¹ Eesti soost kindralid: teatmik, koost Harri Jõgi (Tallinn: Sisekaitseakadeemia, 1999).

² Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased, koost Mati Õun, I ja II–IV (Tallinn: Tammiskilp (1.), Sentinel (II–IV), 1998, 2002, 2003 ja 2005).

³ Elmar Lipping, „Eesti mehed US Army teenistuses,” – Eesti saatusaastad, 1945–1960, IV kd, Poliitilised põgenikud, toim Richard Maasing jt (Stockholm: EMP, 1966).

⁴ Boris Kull, Kepp mul käes ja mantel üle öla... (Valga: [Litero], 2005).

⁵ Ferdinand Kool, DP kroonika: Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951 (Lakewood: Eesti Arhiiv Ühendriikides, 1999).

⁶ The Estonians in America 1627–1975: a chronology & fact book, koostanud ja toimetanud Jaan Pennar jt (Dobs Ferry (New York): Oceana, 1975).

⁷ Raimo Raag, Eestlane väljaspool Eestit: ajalooline ülevaade (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999).

⁸ Estonians in Oregon: Post-World War II immigrants in Oregon: cultural, social and economic development and political activism, koostanud Helmuth Kalmann (Portland: H. Kalmann, 2000).

⁹ Ernst Jaakson, Eestile (Tallinn: SE & JS, 2001).

¹⁰ David Matas ja Ilana Simon, Closing the doors: the failure of refugee protection, (Toronto: Summerhill Press, 1989).

¹¹ Baltic Refugees and Displaced Persons (London: Boreas Publishing Co., Ltd., 1947).

Eestlased USA armee teenistuses Saksamaal

Pärast Teise maailmasõja lõppu seisid võitjariigid paljude teiste raskuste kõrval suure probleemi ees: mida hakata peale mitmemiljonilise paljurahvuselise sõjapõgenike massiga Lääne-Euroopas? Ainuüksi veerand Saksamaal ja Austrias viibinud inimestest olid põgenikud, kellest enamik ei soovinud Ida-Euroopas valitseva olukorra tõttu kodumaale tagasi pöörduda.¹² Lisaks oli hulk lääneliitlaste kätte sõjavangi sattunud Nõukogude Liidu vastu sõdinud Kesk- ja Ida-Euroopa sõjaväelasi, kellest paljud olid teeninud Saksa sõjaväes ning keda sõja võitjad käsitasid alguses kui sõjakurjategijaid.

Ametlikel andmetel oli 1946. a lõpus Saksamaa DP-laagrites¹³ 31 221 eestlast, kellest veidi üle poole (53 protsenti) oli Ameerika Ühendriikide okupatsioonitsoonis, 43 protsenti Suurbritannia tsoonis ja ülejäänud neli protsenti Prantsusmaa tsoonis.¹⁴ Eestlaste seisukohalt olid USA ja Suurbritannia tsoonid eelistatumad, sest nende riikide valitsused ei tunnistanud Eesti annekteerimist Nõukogude Liidu poolt,¹⁵ mistõttu oli nende riikide ametnikele tekkinud olukorda lihtsam selgitada ja tagasi-pöördumisest keeldumist põhjendada.

Saksa sõjaväes või lennuväe abiteenistuses teeninud eesti meeste siht oli selge: vältida väljaandmist Eestit okupeerivale Nõukogude Liidule, vabaneda sõjavangi staatusest, leida üles omaksed ning hankida ülalpidamist. Esialgu oli olukord keeruline ja väljavaated eesmärgile jõudmiseks ahtad. Vaatamata paljudele takistustele edenesid asjalood ometi nii

---

¹² Michael Robert Marrus, *The unwanted: European refugees in the twentieth century* (New York: Oxford University Press, 1985), 45.

¹³ DP ehk *dipii* (*Displaced Person*) – emigreeruma sunnitu; inimene, kes on deporteeritud või on olnud sunnitud lahkuma oma kodumaalt või asukohamaalt rassilistel, usulistel või poliitilistel põhjustel. Isik soovib, kuid ei saa kodumaale või asukohamaale tagasi pöörduda temale vastuvõetamatu olukorra/riigikorra tõttu. Kaja Kumer-Haukanõmm, „USA välispoliitika Balti küsimuses 1945–1952 läbi Balti põgenike temaatika” (magistritöö, Tartu Ülikooli lähiajaloo õppetool, 2005), 16.

¹⁴ Hill Kulu, „Eestlased maailmas: ülevaade arvukusest ja paiknemisest (Diplomitöö, Tartu Ülikooli majandusgeograafia kateeder, 1992), 120.

¹⁵ Tuleb märkida, et hiljem Suurbritannia siiski tunnistas Eesti sunnitud ühinemist Nõukogude Liiduga.

kaugele, et 1945. aasta juulis vabanesid USA okupatsioonitsoonis esimesed 22 eesti sõjavangi. Viimased eestlastest sõjavangid pääsesid vabadusse enam kui aasta hiljem, 1946. aasta novembris.¹⁶

Sõjavangi staatusest vabanemine tekitas uue küsimuse: kuidas leida meestele rakendus? Olukord lahendati nende meeste värbamisega USA armee juures moodustatud valve- ja tööteenistuse tsiviilüksustesse. Tegelikult olid esimesed kompaniid moodustatud juba 1945. a suvel sakslaste vastu sõdinud Poola sõjavangidest, kes nüüd USA armee alluvuses Saksa sõjavange valvasid. Hiljem lisandusid neile Itaaliast tagasi pöördunud Poola teise korpuse (nn kindral Andersi armee) võitlejad, kes ei soovinud emigreeruda Suurbritanniassa ega repatrieeruda Poolasse, vaid otsustasid jääda Saksamaale. 6. detsembril 1946, mil poolakad olid juba täiel määral rakendatud, andis kindral Joseph Taggart McNarney, USA vägede juhataja Euroopa operatsioonialal ja USA sõjaväelise okupatsioonivalitsuse juhataja Saksamaal,¹⁷ loa luua poolakate kõrvale ka balti kompaniid.¹⁸

Ameeriklastel oli vahij- ja töökompaniide formeerimiseks ka praktiline vajadus. Ajaloolane Tiit Noormets on märkinud, et „[--] need vahipataljonid kutsusid ameeriklased kokku eelkõige sõjajärgse Saksamaa ülesehitamiseks ja näiteks ladude valvamiseks, sest oma mehed naasid sõja lõppedes kodumaale”.¹⁹ *Dippi*’de rakendamine võimaldas ameeriklastel tuua oma sõdurid kodumaale tagasi, samuti pakkus skeem arvestatavat rahalist kokkuhoidu, sest *dippi*’de ülalpidamine ja nendele tasu maksamine oli odavam kui „oma” sõjaväelaste puhul.

Balti üksuste formeerimisega tegeles otseselt USA armee major David Moxley, kes vastutas armee rajatiste füüsilise julgeoleku eest Nürnbergi-Fürthi piirkonnas. Õieti oli ta võtnud mitteametlikult teenistusse kaks

---

¹⁶ Verner Puurand, „Veerandsada aastat USA armee balti üksusi,” *Võitleja* nr 3 (1971), 5. Indrek Treufeldt väidab seevastu oma filmis „Mehed unustatud armeest”, et esimesed vangid vabastati Regensburgi laagrist 1945. a oktoobri teisel poolel ning vabastuskirjad trükkis Puurand ise (nimetades end *Baltic Liaison Director*’iks).

¹⁷ Commanding General of the U.S. Forces in the European Theater of Operations and Commanding General of the Office of U.S. Military Government, Germany.

¹⁸ History of the U.S. Forces in Germany Labour Service and Civilian Support Organization. 6. november 2010. <http://www.usfava.com/LaborService>.

¹⁹ Piret Tali, „Kes on need Eesti mehed Ameerika mundrites?” *Reaktor*, 3. aprill 2004, 7.

rühma balti valvureid juba 1946. a suvel ja et süsteem näis töötavat, vee- nis ta USA okupatsioonivägede juhatajat andma käsku balti kompaniide loomiseks.²⁰

Kindlasti oli selle taga ka baltlaste aktiivne lobitöö. Vahikompaniis teeninud Juhan Laanes on väitnud, et üksuste moodustamine sai pal- juski võimalikuks tänu Verner Puuranna ettevõtlikule loomule ja hea- dele kontaktidele USA ohvitseridega. Kuigi Eesti riiki *de facto* enam ei eksisteerinud, kõneles mereväe vanemleitnant Puurand Eesti Vabariigi nimel, lähtudes põhimõttest, et kui keegi pole teda ametlikult teenistusest vabastanud, on ta jätkuvalt volitatud Eesti kodanike eest seisma. Seega võib teda käsitada kui isehakanud diplomaati, kes USA ja Suurbritannia ohvitseridega läbirääkimisi pidades rõhus tõsiasjale, et kumbki riik ei olnud Eesti okupeerimist tunnistanud.

Kompaniide moodustamisse suhtus soosivalt ka Ühinenud Rahvaste Abistamis- ja Rehabilitatsioonivalitsus (*United Nations Relief and Reha- bilitation Administration*, UNRRA), kes käsitles situatsiooni majandus- likust aspektist: seni sihitult DP-laagris olnud inimesed võis nüüd tööle rakendada ja panna ise endale elatist teenima. Võimalike viilijate vältimi- seks anti DP-laagris olevatele üle 18-aastastele meestele selgelt mõista, et kui nad tööle ei lähe, kaotavad nad *dipii* staatuse.²¹

Kompaniide moodustamisel tekkis vajadus kompetentse administ- raatori järele. Võimaliku kandidaadina nähti *dipii*'d, kes oskaks inglise, eesti ja saksa keelt. Administraatoriks kandideeris eestlane Walter Nii- lus, kes valdas mitut keelt ning kellel oli töökogemus UNRRA põgenike- laagrite administratsioonis. 22. mail 1946 nimetatigi ta ametisse mitme- rahvuselise tsiviiltöö- ja teenistuskompanii ülemana.²²

Balti koostöö heaks näiteks on 4027. Bambergi balti vahikompanii, mis formeeriti 1947. aastal. Selle ülesehitus oli äravahetamiseni sarnane

---

²⁰ Latviešu karavīrs Otra pasaules kara laikā: dokumentu un atmiņu krājums, toim Alfrēds Jānis Bērziņš ja Vilmārs Kukainis ([S.l.]: Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1985), 487.

²¹ Allan Dreyfus, „Army Undertakes New Program Designed to Utilize DP Labour,” *Stars and Stripes*, 12 august 1946, 3.

²² Chief of Mixed Civilian Labor and Service Company. Valter Niilus, „Eesti vahi- ja töö- kompanii 6902 Nürnberg-Fürthi ümbruses Saksamaal,” *Võitleja* nr 3 (2002), 5.

Vasakult: kapten Verner Puurand, Nürnbergi vangla komandant leitnant Harry Gardener, kompaniide moodustamist toetanud USA kapten Nathan Moxley. E. Tomsoni fotokogu

Tõenäoliselt Kull Boris

Nr. 359

WORKERS EMPLOYMENT CARD

Category *H*
 M *Kull, Boris*
 DP Nr. *9.060.19415*
 Rayon *12* House Number *150*
 Is employed as *Squad Leader of Scouts (E.C.)*
 and is entitled to receive *2500.270* calories per day.
 Valid until *30th April 1946* *31st May 1946* *30th June 1946*
 31 Aug 1946
 31 Aug 1946
 EMPLOYMENT OFFICER

UNRRA
TEAM 190

5000. 2. 46. CMBC.

Boris Kulli
okupatsiooni-
tsiooni
töötajakaart.
Eesti Sõjamuuseum

viis aastakümnet hiljem moodustatud balti rahuvalvepataljoniga BALT-BAT – eestlastel, lätlastel ja leedulastel oli eraldi juhtkond, kuid majandusosakond ja teised administratiivüksused olid ühised.²³

Ent peatselt lõppesid ka balti „inimressursid” ja seetõttu asusid ameeriklased moodustama erinevaid kompaniisid teistest idaeurooplastest, kes ei saanud või ei tahtnud koju tagasi pöörduda (sealhulgas albaanlased ja jugoslaavlased). 1950. aastate alguses oli kompaniisid üle kolmekümne: peale valve- ja töökompaniide moodustati miinitraalimis-, amfiib-, lennukihooldus-, valvekoerte treenimise ja raudteepolitsei üksusi. Ameeriklaste teenistuses oli 1946. aastast kuni 1950. aastate alguseni tsiviilteenistujaid rohkem kui sõjaväelasi.²⁴

Töö- ja vahikompaniid moodustati ka Briti okupatsioonitsoonis. Inglise hakkasid mehi vahiteenistusse kutsuma juba 1946. aastal, kuid esialgu värvati sinna peamiselt poolakaid ja jugoslaavlast. Baltlaste üksusi moodustati alates 1947. aasta sügisest. Eestlasi oli nende hulgas kaks rühma, kummaski 27 meest. Vahiüksuste kohustuseks oli valvata bensiini-, laskemoona- ja toiduladusid. Ühe eesti rühma juures oli ka üksus vahikoortega.²⁵

Nõukogude Liit töö- ja vahikompaniide asutamisega ei leppinud, vaid taotles sõjapõgenike ja -vangide repatrieerimist, st sunniviisilist (aga ka vabatahtlikku) Nõukogude Liitu tagasitoomist. Jossif Stalinile oli suur võit Jalta konverentsil saavutatut: seal sõlmiti põhimõtteline kokkulepe, et lääneriigid kohustuvad Nõukogude Liitu abistama paari miljoni Nõukogude kodaniku tagasipöördumisel kodumaale.²⁶

Seetõttu on mõistetav, et niipea kui esimesed üksused formeeriti, asus Tallinna raadio edastama saateid töökompanii laimamiseks, nimetades kapten Moxleyd bandiidiks ja vanemleitnant Verner Puuranda aferistiks. Kompanii liikmeid võrreldi „mustade meestega”, kelle hing olevat

²³ Latviešu karavīrs, 487.

²⁴ James Carafano, „Mobilizing Europe’s Stateless: America’s Plan for a Cold War Army,” *Journal of Cold War Studies* no 25 (1999), 69.

²⁵ Leo Karsen, „Vahikompaniid pärast II maailmasõda Inglise tsoonis,” *Võitleja* nr 2 (2002), 8.

²⁶ Indrek Jürjo, Pagulus ja Nõukogude Eesti: vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal (Tallinn: Umara, 1996), 7.

niisama must kui vorm nende seljas. Nõukogude antipropaganda ei piirdunud pelgalt töökompaniide halvustamisega, vaid ähvardati ka reaalse karistusega: kommunistide kätte langemisel saavat iga mees viis aastat vangistust; iga pael (sõjaväelise auastme tunnus – *autori märkus*) vormil lisavat viis aastat juurde.²⁷

Nõukogude Liidu teravatel diplomaatilistel nootidel oli mõju. Et vältida konflikti, mis teravnes eriti 1953. aastal pärast rahutusi Ida-Saksamaal, alustati üksuste, kaasa arvatud poola ja saksa üksuste, demobiliseerimist. „Mustad” paramilitaarsed sõjamehed riietati ümber hallidesse tsiviilvormidesse. Huvitaval kombel mitte ei piiratud vahiüksuste relvakandmist, vaid senist relvastust hoopis täiendati: vanad, ehkki moderniseeritud Ameerika M-1 karabiinid vahetati välja M-2 automaatrelvade vastu.²⁸

Samal ajal alustati kompaniide teenistujate järkjärgulist lõimimist Saksamaa majandusse. Mitu üksust määratleti ümber tsiviilteenistuse gruppideks, et teha selge vahe nende ja hiljuti moodustatud Saksa sõjaväe (*Bundeswehr*) vahel. Lisaks võeti üksuste juurest ära USA instruktorid-ülevaatajad ning orienteeriti ümber Saksamaa majanduslikku ja sotsiaalset ülesehitust toetavateks üksusteks.

Kahtlemata mõjutas kompaniide koosseisu ka suurenev väljaränne Saksamaalt. 1947. aastal tuli UNRRA-l oma töö üle anda Rahvusvahelisele Põgenikeorganisatsioonile (*International Refugee Organization, IRO*), mille ülesanne oli ümber asustada miljon põgenikku, kes keeldusid Nõukogude Liitu või selle kontrolli all olevatesse Ida-Euroopa riikidesse tagasi pöördumast.²⁹ Saksamaa tuli järk-järgult vabastada sõjapõgenike koor-
mast ning üha rohkem seni USA armee täidetud funktsioone võtsid enda kanda Saksa asutused. Väljaränne intensiivistus seetõttu mitmekordselt.³⁰

Siinkohal peab mainima, et USA-l oli põgenike vastuvõtmisel ja uue kodumaa pakkumisel väga tähtis roll. Teine maailmasõda oli põhjustanud

---

²⁷ Kull, 146.

²⁸ Latviešu karavīrs, 487.

²⁹ Raag, 67.

³⁰ Immigratsiooniajaloo Uurimiskeskus (*Immigration History Research Center, IHRC*) 3033, 122. See fond sisaldab muuhulgas aastatel 1945–1950 Saksamaalt lääneriikidesse emigreerunud eestlaste nimekirja.

suure sisserrändajate voolu, mille kontrollimiseks ja reguleerimiseks võeti 1948. aastal vastu põgenike seadus (*Displaced Persons Act*), kus olid ühtlasi määratud vastuvõetavate rahvuste piirarvud.³¹ Balti riikidest pärit põgenikud moodustasid vastuvõetavate üldarvust ühe viiendiku, Eesti immigrantide piirmäär oli 9923 inimest.³²

Tüüpilisel vahi- või töökompanii teenistujale väljastatud lahkumispaberil oli kirjas:

*This is to certify that 'NAME' having served honestly and faithfully in the labour service of the US Army, Europe, as a civilian, for a period of months, is discharged without prejudice, this date from the Labour Service Co (Engr Constr) for the following reason(s): Emigration to USA.*³³

Paljusid mehi peibutas ka 1952. aastal vastuvõetud nn *Lodge Act*, mis võimaldas 10 000 mittesakslasest kompanii teenistujal astuda viieaastase lepinguga USA armee tegevteenistusse.³⁴

Siiski oli kompaniidele šokiks 30. juunil 1964 langetatud otsus: USA armee saatis majanduslikel kaalutlustel laiali balti, poola ja saksa tööüksused.³⁵ Eriti kannatasid selle tõttu mittesaksa kompaniid, sest nende liikmetel oli keerulisem leida sobivat töökohta tsiviilmajanduses. Samuti ei saanud nad astuda Saksa sõjaväkke, nagu tegid paljud sakslased. Ootuspäraselt tekitas see teenistujate seas pahameelt, mida märgiti ka Välis-Eesti ajalehtedes: „McNamara, USA sõjaminister ja riigikaitse arvel tehtava kokkuhoiuprogrammi isa on majandus-matemaatik ja olevat „üliintelligentne”, endise suurtööstuse juhataja, külm arvestaja ja vahva ärimees. Kas ka poliitik tohib alati külmalt ja julmalt arvestada? Eriti veel,

³¹ Põgenike seadus kehtis algses vormis 1950. aastani, mil seda parandati ning kvoote muudeti.

³² Kumer-Haukanõmm, 102.

³³ Tõlkes: „Käesolev on tõendamaks, et 'NIMI', olles teeninud ausalt ja truult USA Euroopa Armee tööteenistuses tsiviilteenistujana 35 kuu jooksul, vabastatakse käesoleval kuupäeval Tööteenistuse Kompaniist (insener-ehitus) ilma nõueteta alljärgneva(te)l põhjus(t)el: emigreerumine USAsse.” Eesti Sõjamuuseumi – Kindral Laidoneri Muuseumi arhiivkogu (edaspidi KLM Ar) f 30, töö- ja vahikompaniid, 32.

³⁴ Public Law 597, an Act to provide for the enlistment of aliens in the Regular Army, 2nd Session, 81st Congress.

³⁵ Latviešu karavīrs, 487.

kui inimeksistentsid on mängus. Kas ei teki siis matemaatika juurde ka moraal?”³⁶

Kokku formeeriti USA sõjaväe alluvuses neli eesti vahikompaniid (nr 4221, 4027, 4228 ja 4229) ja viis töökompaniid (nr 7127, 8090, 8745, 8747 ja 8716). Nendest üksustest käis aastatel 1946–1964 hinnanguliselt läbi 3000 eesti sõjameest.³⁷ Tuleb rõhutada, et senine teenistus balti vahikompaniides oli andnud endistele sõjavangidele võimaluse inimväärseks eksistentsiks: nad said kindla elupaiga kasarmutes, USA armee tagas kompaniide liikmete toitlustamise ning töötasu. Tähtis oli ka üksuste rahvuspõhisus – nii olid nad omamoodi rahvuskultuuri alalhoidmise keskused, mis olid aluseks kultuuri jätkamiseks ka paguluses.

4221. eesti vahikompanii

4221. eesti vahikompanii rajamise algatasid eelkõige kolm meest: endine suurtükiväeohvitser Vaido Viitre, mereväeohvitser ja Eesti allveelaeva Lembit kapteni abi Verner Puurand ning eestisõbralik endine Ameerika lennukiväe kapten Nathan Moxley, kes tollal oli UNRRA teenistuses. 1946. a detsembris saadi sõjaväe peakorterist luba väikese mudelüksuse moodustamiseks Nürnbergi-Fürthi sõjaväestaabi ja sõjaväepoe valvamiseks. Koosseisus oli 17 meest koos kahe juhiga (leitnant Artur Tammaru ja seersant Arvi Ulpus). Paari-kolme kuu möödudes saadi luba suurendada üksus 42-meheliseks ülesandega valvata sõjaväeposti ladusid.³⁸

1946. aasta sügisel saadi korraldus moodustada kompaniisuurune üksus (umbes 300 meest) ja saata see Mannheimi kahekuulisele väljaõppele. Värbamisrühmad moodustati USA okupatsioonitsooni eesti laagreis: Augsburgis, Geislingenis ja „Valga”³⁹ laagris. Kandidaatidelt nõuti

³⁶ Eddy Bergman, „Kompaniide saatus,” *Eesti Päevaleht* (Stockholm) nr 6 (1964), 5.

³⁷ Vaino Kallas, „Eestlastest sõjamehed USA vahi- ja tööpataljonides,” *Pärnu Postimees*, 29. november 2005, 12.

³⁸ Hugo Nõmmjärv, „4221. Eesti vahikompanii Nürnbergis,” *Võitleja* nr 4 (2001), 4.

³⁹ Kool, 327. Friedrich Kooli selgituse kohaselt sai Märzfaldis asunud laager endale sellise nimetuse seetõttu, et seal elanud eestlased ja lätlased jagunesid enam-vähem pooleks nagu kodumaal Valga linnas.

4221. vahikompanii rivistus. Eesti Sõjamuuseumi fotokogu

ennekõike head tervist ja sõjaväelist väljaõpet. Hiljem selgus, et 92 protsenti vastuvõetuist olid endised 20. eesti SS-diviisi võitlejad ja lennuväe abiteenistujad.⁴⁰ Veel enam, Ameerika Ühendriikide DPde Komisjoni Peakorteri (*US Displaced Persons Commission Headquarters*) otsusega ei saanud ka Relva-SSi kuulumine takistuseks USAsse emigreerumisel.

4221. eesti vahikompanii moodustati Nürnbergis ning liideti USA maaväe 6850. väeosaga (vastutas sisejulgeoleku eest).⁴¹ Vahikompanii juhtkonda kuulusid kompaniülema kapten Vaido Viitre, kompaniülema abi nooremleitnant Eduard Limion ja kompanii vanem vanemseersant Hugo Nõmmjärvi. Kompaniis oli kuus relvarühma ja staabirühm. Paar kuud kestnud väljaõppel tehti riviõppust, harjutati laskmist, korraldati siseõppusi vahiteenistusest jm. Igapäevane väliõppus lõppes kell 21.00 Eesti hümniga laulmisega.⁴²

⁴⁰ Nõmmjärvi, 4.

⁴¹ USA Rahvusarhiiv (*National Archives and Records Administration*, NARA). RG 238-34-511, 43.

⁴² Nõmmjärvi, 4.

1947. aasta veebruari lõpus sai õppeaeg läbi ja kompanii paigutati Dutzendeichi kasarmuisse Nürnbergi lähedal. Kompanii peaülesanne oli Nürnbergi sõjatribunali ja vangla valvamine. Peale kohtumaja ja vangla olid eestlastest vahtkonnad ka bensiini-, laskemoona-, varustus- ning söeladudes. Veel valvati kohvikuid, Noorte Meeste Kristliku Ühingu (YMCA) kohalikku haru, ujumisbasseine ja mõnel juhul ka tähtsate ameeriklaste peatumiskohti.

Selline elu- ja töökorraldus kestis kuni 1949. aasta väljarännu alguseni, mis tõi kompanii ellu palju muudatusi. Kapten Vaido Viitre lahkus esialgu UNRRA teenistusse ning rändas hiljem Kanadasse. Uueks ülemaks sai kapteniks ülendatud endine ülema abi Eduard Limion. Väljarände tõttu (peamiselt USAsse, Kanadasse, Rootsi, Belgiasse ja Austraaliasse) hõrenes ka meeskond.⁴³ Siiski püsis kompanii 1964. aastani, siis küll juba eeskätt sakslastest isikkoosseisus.⁴⁴

Saksamaal eesti põgenikest formeeritud 4221. vahikompanii taaskohtumine toimus ESTO 2000 raames Tartu College'is Torontos. Kohal oli 18 kunagist kompanii liiget.⁴⁵

Mihkel Salusoo – Nürnbergi sõjatribunali kohtuniku autojuht

Mihkel Salusoo sündis 1926. aastal Vohnja vallas Virumaal. Lõpetanud Kiviõli algkooli, põgenes ta teise Nõukogude okupatsiooni eest 1944. aastal Saksamaale. Salusoo teenis nii 20. eesti SS-diviisis kui ka USA sõjaväe juures. Ta oli üks neist Saksamaal 1945. aastal sõjatee lõpetanud eestlasi, kes pärast sõjavangist vabanemist astusid elatise saamiseks USA sõjaväe juurde moodustatud kompaniide teenistusse.

Salusoo teenis Nürnbergi sõjatribunali hoonet valvava 4221. eesti vahikompanii ridades. Osa kompanii liikmeid valvas kohtuhoonet (sees

---

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Kallas, 12.

⁴⁵ Tarmo Rae, „4221. Eesti Vahikompanii taaskohtumine ESTO 2000 raames,” *Võitleja* nr 5 (2001), 8.

ja väljas 30 meest), teine osa käis kaasas Ameerika sõjaväepolitseiga, kolmandad aga, näiteks Salusoo, olid autojuhid. Nagu teisedki töö- ja vahi-teenistuse mehed kandis Salusoo vormi, mis eristus USA sõjaväevormist ainult oma musta värvi poolest. Käise peal kanti Eesti trikoloori ja riide-riba kirjaga „Estonia”.

Nürnbergi tribunali juurde asus Salusoo teenistusse 1948. aasta märtsis. Iga istungipäeva lõpul anti talle kast helilintidega, mis tuli toimetada Nürnbergist Münchenisse. Paaril korral käis Salusoo ka kohtuhoones, mida meenutab järgmiselt: „[---] tribunali saalis oli asi korraldatud nii, et ühel pool filmiti ja teisel pool lindistati. Need, kes filmisid, ei kuulnud mitte midagi. Ja need, kes salvestasid, ei näinud mitte midagi. Mõlemate linte viisingi autoga Münchenisse, kus need tervikuks kokku monteeriti.”⁴⁶

Ent lintide transport polnud tema ainus töö. Juba mõni nädal pärast teenistuse alustamist määrati ta sõjatribunali kohtuniku George Morrise autojuhiks. Hommikul viis Salusoo kohtuniku kohtumajja ja ülejäänud päeva oli viimase abikaasa autojuhiks.

Salusoo teenistus Nürnbergi sõjatribunali juures kestis alla aasta.⁴⁷ Tema uueks peatuspaigaks sai Suurbritannia, kuhu ta rändas 1948. aasta lõpul. Sealt viis tee edasi Kanadasse, kus Salusoo elab tänini.

Plaanid rakendada *dippi*'d Lääne-Euroopa kaitsele

Õieti olid ameeriklastel *dippi*'dest moodustatud kompaniidega veelgi suuremad plaanid. Nimelt kaalus USA külma sõja algusaastatel erinevaid võimalusi Lääne-Euroopa kaitseks. Muude ettepanekute hulgas väärrib tähelepanu Vabatahtlik Vabaduse Korpus (*Volunteer Freedom Corps*, VFC).⁴⁸

⁴⁶ Pekka Erelt, „Eestlane Nürnbergi sõjatribunali,” *Eesti Ekspress*, 2. september 1999, 16.

⁴⁷ Täpsustuseks: sel ajal, kui Salusoo Nürnbergi sõjakohtu juures teenis, peeti seal nn Nürnbergi järelprotsesse, kus Ameerika Ühendriikide sõjakohus menetles Saksa sõjaväelaste, riigiametnike, arstide, juristide, poliitikute ja *Einsatzgruppe*'de liikmete süüasju.

⁴⁸ Special Estimate: Communist reactions to US establishment of a „Volunteer Freedom Corps”, 13. April 1953, NARA RG 263-HRP 92-4/001, 2. Seesama vt http://www.foia.cia.gov/browse_docs.asp?doc_no=0000269304, 2. jaanuar 2011.

VFC nägi ette Euroopa *dipii*dest võitlusüksuste moodustamise, mis oleks paigutatud külma sõja eesliinile Saksamaal ja Austrias.⁴⁹

On mõistetav, miks USA korpuse loomist soosis: see pakkunuks kaitsevalli Nõukogude mõjusfääri laienemise vastu, eeldades samal ajal minimaalsete Ühendriikide ressursside kasutamist. Ideed kaaluti esmalt juba president Harry Trumani administratsiooni päevil, ent aktuaalseks muutus see pärast 1952. a valimisi, kui Ameerika Ühendriikide 34. presidendina vannutati ametisse kindral Dwight Eisenhower. *Ike* pani korpusele suuri lootusi, uskudes, et püüdlused mobiliseerida ning liita ühte Euroopa kodakondsuseta elanikkond aitaks ühelt poolt kaasa Euroopa üldisele kaitsele ja teisalt edendaks ka integratsiooni Lääne-Euroopas. Korpuse loomine ei toetanuks mitte üksnes presidendi ideed Euroopa edasisest integratsioonist ja julgeolekust, vaid ka tema pühendumust nn koorma jagamise printsiibile. Eisenhower oli juba pikka aega muretsenud suure vastutuse pärast, mis „lasus Ameerika noortel ülemaailmses võitluses kommunismi vastu”.⁵⁰ Senisest tasakaalustatumalt jaotatud julgeolekukoorem tähendanuks ühtlasi kulude vähenemist, sest Ida-Euroopa põgenikele võis maksta vähem kui USA sõduritele.⁵¹ Vähem tähtis ei olnud ka tõsiasi, et korpuse loomine oli kooskõlas Eisenhoweri lubadusega suruda (*roll-back*) kommunismioht Ida-Euroopas tagasi.

Ka *dipii*de eestkostjad olid aktiivselt plaani realiseerumise poolt. Huvitav on märkida, et eestkostjad nägid rahvuslike üksuste loomise juures peale Lääne-Euroopa kaitsmise ka teist olulist aspekti: juhul, kui puhkenuks sõda Nõukogude Liiduga, saanuks nendes üksustes koolituse saanud kaadrit rakendada oma kodumaal moodustatud üksuste juhtidena.⁵²

Paraku ameeriklaste plaan siiski takerdus, eeskätt kahel põhjusel. Esiteks olid asukohamaade elanikud – sakslased, austerlased ja prantslased – põgenike vastu niigi negatiivselt meelestatud (eelkõige sellepärast,

---

⁴⁹ Johanna C. Granville, *The first domino: international decision making during the Hungarian crisis of 1956* (College Station: Texas A&M University Press, 2004), 182.

⁵⁰ *The Papers of Dwight David Eisenhower: NATO and the Campaign of 1952*, koostanud Louis Galambos jt (Baltimore, 1989), 545.

⁵¹ Hal Brands, „A Cold War Foreign Legion? The Eisenhower Administration and the Volunteer Freedom Corps,” *Military Affairs*, vol. 52, no. 1 (Jan., 1988), 8.

⁵² Carafano, 83.

et töökohti ja toiduaineid oli sõjajärgsetes tingimustes vähe) ning nende võimalik sõjaväeline organiseerimine ja relvastamine ületanuks kohalike kannatuse piiri. Lisaks panid sakslased ja austerlased USA okupatsiooni niikuinii pahaks. Polnud tähtis, mis oli VFC väljakuulutatud eesmärk, kuid hästi organiseerituna ja toidetuna kujutasid pagulased endast ohtlikku palgasõdurite väge. Näiteks kinnitab üks raport Austriast 1948. aastal: „Austerlased ei soovinud suurendada oma rahvastikku inimeste varal, kes olid pärit teisest kultuuriruumist, teiste traditsioonidega, kõnelesid teistsuguses keeles ja lähtusid teistsugustest moraalinormidest. Samuti ei soovinud nad poliitiliste dissidentide gruppe, nagu jugoslaavlased, poolakad või valgevenelased.”⁵³

Teiseks oli eurooplastel USA initsiatiivide suhtes põhjust olla ettevaatlik ka sellepärast, et VFC andnuks USA-le võimaluse dikteerida Euroopa tulevikku. See võinuks omakorda viia suurte pingete või isegi konfliktideni Nõukogude Liidu ja teiste idabloki maadega: Nõukogude Liit võinuks näha VFC loomises ohtu oma julgeolekule ja põhjendada sellega Lääne-Euroopa ründamist.

Ka *dipiid* ise ei olnud selleks valmis: nimelt oli võõramaalaste registreerimine keeruliste testide ja põhjalike taustauuringute tõttu aeglane. Ja kui saadigi kokku umbes 6000 avaldust (enamik nendest eelkirjeldatud töö- ja vahikompaniidest), siis kaks kolmandikku lükati kohe tagasi kui sõjaväe jaoks mittekõlblikud. 2366 kandidaadist, kes esmalt vastu võeti, kvalifitseerus pärast katseaega väeteenistuseks alla neljasaja (eeskätt „nõrga füüsilise vormi” pärast).⁵⁴ Öieti võib seda pidada sobivaks ettekäändeks projekt lõpetada, sest eelneva valguses on tõenäoline, et vastav poliitiline otsus oli juba tehtud.

Pärast seda ei olnud ka USA sõjaväejuhid programmi tuleviku suhtes üleliia entusiastlikud. Üks Pentagoni ametnik märkis plaani kohta, et parim oleks „panna see arhiivi ja lõpetada selle pärast muretsemine” (*to put it in a file cabinet and cease to worry about it*)⁵⁵. Nii ka läks.

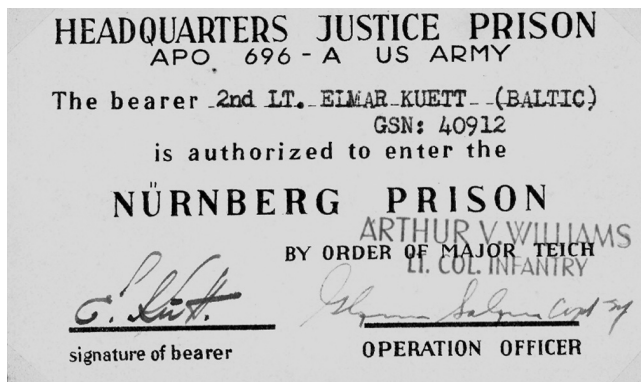
---

⁵³ USFA Report, April-June 1946, NARA RG 260-1, 157.

⁵⁴ Carafano, 69.

⁵⁵ Ibid. 82.

Elmar Kütile kuulunud tõend, mis tagas sissepääsu sõjakurjategijate vanglasse Nürnbergis. Eesti Sõjamuuseum

Nürnbergi vanglas, esiplaanil eestlasest vangivalvur. Eesti Sõjamuuseumi fotokogu

Eesti sõdurid USA relvajõududes

Ajavahemikul 1946–1957 saabus USAsse kokku 12 659 eestlast, sisse-rännu hari oli aastail 1949–1952.⁵⁶ Kui sõjaaegsed ja -järgsed rändevood 1950. aastate lõpus raugesid, oli eestlasi lääneriikidest kõige rohkem USAs (30 000 eestlast), järgnesid Rootsi (22 000), Kanada (18 500), Austraalia (7000), Lääne-Saksamaa (6000) ja Suurbritannia (5000).⁵⁷

Paljud kaadrisõjaväelased – keda oli 1950. aastate algusest kuni külma sõja lõpuni USA sõjaväes kokku hinnanguliselt 1200–1300 inimest⁵⁸ – on möönnud, et kooliaastail ei liikunud nende peas kordagi mõte, et nad võiksid kunagi sõjaväega liituda,⁵⁹ sest peres polnud sõjaväelase elukutse traditsiooni ja samuti ei nähtud selles esialgu tulevikuperspektiivi.

Ent mida rohkem saadi teada Ameerika Ühendriikide sõjaväest, seda enam tekkis huvi sõjaväelise karjääri vastu. Näiteks on USA õhujõudude kindralmajor Tiiu Kera viidanud asjaolule, et mehed ja naised said samades aastmetes võrdset palka, teised on ta esile tõstnud, et teenistus võimaldas elu ja tööd maakera eri paigus. Kolmandatele – näiteks kolonel Jüri Toomepuule – pakkus väeteenistus aga kaudset võimalust maksta kommunistidele kätte kodumaa ikestamise eest. Samuti oli see viis tänada Ameerika Ühendriike selle eest, et põgenikud olid saanud USAs võimaluse uuesti alustada.

Samas ei saa ajaloolise tõe huvides jätta märkimata tõsiasja, et paljudele eestlastele, kes ei näinud oma tulevikku elukutselise sõjaväelasena, polnud sõjaväes veedetud aeg alati just meeldivaim eluetapp. Sellest annavad ülevaate näiteks Johannes Kaivule (Eesti peakonsul New Yorgis saadiku ülesannetes) saadetud kaebekirjad, kus paluti anda hinnang eesti poiste sõjaväkke kutsumise aluste kohta. Siinkohal tuleb aga märkida, et paljude kirjutajate probleem seisnes selles, et teenistusele ei oldud otse-

---

⁵⁶ The Estonians in America, 29.

⁵⁷ Raag, 68.

⁵⁸ Henno Uus, „Ülevaade eestlastest Ühendriikide sõjaväes,” 109 – Eestlased Ameerikas 1949–2000 (ilmumas).

⁵⁹ Vt nt Tiiu Kera, „My Service in the USAF,” ettekanne Eesti sõjamuuseumi rahvusvahelisel teaduskonverentsil „Eesti ja külm sõda”, 9. september 2005, KLM Ar f 30.3.2, 3.

selt vastu, seda sooviti lihtsalt kas kõrghariduse omandamise või perekondlike põhjuste tõttu edasi lükata.

Mainimist väärib ka asjaolu, et paljude immigrandide jaoks oli teenistus Ameerika Ühendriikide kaitseväes kiireks ühiskonda sulandumise viisiks. See oli tee, kuidas saadi kiiremini ameeriklaseks, samuti aitasid sõjaväes õpitud oskused valmistuda hilisemaks karjääriks. Tähtsal kohal on ka tõsiasi, et sõjaväeteenistuse jooksul läbitud kursustel saadud teadmisi arvestati ülikoolihariduse omandamisel.

Eestist pärit sõjaväelased on USA sõjaväes teeninud auastmetes sõdurist kindralini. Sõjaväes oli pärast Teist maailmasõda, iseäranis 1960. ja 1970. aastatel, võimalik tõusta isiklikest saavutustest lähtuvalt – seega oli sõjavägi koht, kus immigrandid, afroameeriklased ja naised tegid kiiremat karjääri, kui see oli tavaline teistel elualadel, eriti erasektoris. Nii oli Tiiu Kera USA sõjaväe 75. naiskindral ja 22. naiskindral õhujõududes.

Võib öelda, et immigrandid on USA sõjaväes üsna tavaline nähtus. Sisserändaja olla pole probleem, kuivõrd USA ise ongi sisserännanute ühiskond. Nii immigrandid kui ka sünnipärased ameeriklased täidavad sama ankeedi ja neile esitatavad usalduskontrolli nõuded on identsed. Loomulikult esitatakse küsimusi, kust keegi pärit on, aga seda pigem sõbralikust uudishimust. Illustreeriva näitena võib tuua Viido Polikarpuse vestluse sõjaväes selle üle, kust ta pärit on: vastusele „From a small place called Estonia” järgnes küsimus: „Just above Boston?”⁶⁰

1973. aastal läks USA üle vabatahtlikule väeteenistusele,⁶¹ mis kahtlemata mõjutas eestlaste osalust USA sõjaväes. Need, kes seal olid, jäid edasi, aga pealekasv ei olnud enam tagatud. Tsiivilsektor näis huvitavam ja kindlam, eriti arvestades Vietnami sõja mõju sõjaväe imago.

---

⁶⁰ Viido Polikarpus, Videointervjuu (Kristjan Luts), Tallinn, 12. juuli 2006, KLM Ar Vi D 6. Tõlge: „Väiksest Eesti-nimisest kohast”, millele vastus oli: „Kohe Bostoni ligidal?”

⁶¹ Peter Dietz ja John Stone, „The British all-volunteer army,” *Armed Forces and Society* no 1 (1975), 159–160.

Viido Polikarpus – rohelisest baretist restoraniomanikuks

Viido Polikarpus sündis 1946. aastal Lübeckis Briti okupatsioonitsoonis Saksamaal. Tema vanemad olid põgenenud Tallinnast 1944. aasta suvel Nõukogude okupatsiooni hirmus. Seitse aastat pärast kodumaalt lahkumist, 1951. aastal sai Saksamaal DP-laagris elanud Polikarpuste perekond võimaluse emigreeruda USAsse.

Uuel kodumaal seati end sisse Lakewoodis. Polikarpus alustas kooliteed sealses keskkoolis ning osales Lakewoodi Eesti kogukonna tegevuses ja ühisüritustes. Ta märgib, et noorema põlvkonna seas valitsesid eestluse ja Eesti suhtes kahetised tunded: iseseisva Eesti Vabariigiga polnud neil vahetut kokkupuudet olnud, see elas üksnes nende vanemate mälestusis, mõte vabast Eestist oli tollal suhteliselt utoopiline. Vaen kommunistide vastu aga oli tugev.

1966. aasta veebruaris astus Monmouthi ülikooli (New Jersey) esimese aasta tudeng Polikarpus vabatahtlikult sõjaväkke. See oli aeg, mil enamik soovis sõjaväest eemale hoida, sest käis Vietnami sõda. Polikarpus tunnistab, et astus sõjaväkke näitamaks, et ei karda sõda, ja et olla kangelane. Temas pulbitses viha isamaa anastajate vastu ning Vietnam pakkus võimaluse kaudseks kättemaksuks.

Läbinud sõduri baasväljaõppe, ei saadetud Polikarpust aga kohe sõjandril. Kuivõrd vähegi „helgemad pead” püüdsid sõjaväeteenistusest kõrvale hoida, paistis trükimasinal trükkida oskav ja võõrkeeli mõistev Polikarpus ülemustele kohe silma. Nii sai tema teenistuskohaks kirjutuslaud ja tööülesandeks väeosa igapäevane kirjatöö. Sõjaväepassi sõjaväelise eriala reale märgiti „trükkija”. Väeosas levis nende meeste kohata sõbralik naljand, et mitte *Ranger* (eriüksuslane), vaid *Rabbit Ranger* (tollase trükimasina Rabbit järgi), ja mitte *Airborne* (lennuvägi), vaid *Chairborne* (*chair – tool*). Polikarpusele näis niisugune töö häbiväärsena vaatamata sellele, et paljud just igatsesid lihtsat, riskivaba ja füüsiliselt mittekoormavat tööd.

Tollal oli jalaväehvitseride koolis õppuritest puudus. Põhjust ei tulnud kaugelt otsida: paljud reservohvitserid olid ülikoolis õppimas ning eskaleeruv sõda Vietnamis nõudis oma osa. Kuigi Polikarpusel oli üli-

koolis läbitud ainult esimene aasta, võeti ta vastu ohvitseride kooli Fort Braggis (Põhja-Carolina osariigis). Hiljem suunati ta samas tegutsenud langevarjurite koolituskeskusesse (*Jump School*) ning talle anti pärast kooli ja erikursuste lõpetamist roheline baret (*Green Beret*)⁶² tunnistus.

Koolist lahkumise järel täitsid kõik nooremleitnandi auastme saanud lõpetajad n-ö soovilehe (*dream-sheet*), millele märgiti oma eelistused teenistusse suunamise koha suhtes. Polikarpus märkis esimese eelistusena Vietnami, kuhu teda siiski ei saadetud. Pentagonis isiklikult selgitust nõudmas käinud Polikarpusele vastati, et kuivõrd tema väljaõppele oli kulutatud suur summa maksumaksja raha, ei olnud ta Vietnami sissivõitluses ohverdatav. Värske eliitsõdur suunati hoopis Lääne-Saksamaale.

Siiski pidas Polikarpus talle määratud ülesannet ja sellekohast lisatevalmistust keskmisest tunduvalt huvitavamaks. Nimelt, olles läbinud Fort Braggis langevarjuri kursused, sai tema ülesandeks vajaduse korral väikese tuumapommi kohaletoimetamine vaenlase territooriumile ja selle aktiveerimine. Pomm oli paigutatud kohvrisse, mis omakorda pakiti sõduri seljakotti. Pärast maandumist tuli pomm koodlukuga kaitstud kohvrast välja võtta ning sütiku lisamisega lõhkevalmis seada. Tagantjärele meenutades möönab Polikarpus, et ülesande planeerimisse ja tuumamaterjaliga kokkupuutumise tõsidusse suhtuti liialt üleolevalt. Muu hulgas, „[---] radioaktiivse pilve liikumise suunda pidanuks määrama näpu niisutamisega ja siis tuule käes hoidmisega”.⁶³

Polikarpuse unistus võidelda kommunistide vastu Vietnamis ei täitunudki. Olles teeninud veidi üle kolme aasta USA armees, sellest peaaegu pool aega roheline baretina, läks ta 1969. aastal erru. Ent tema kokkupuuted sõjaväega ei katkenud. Hiljem oli ta USA armee koloneli ja tulevase Eesti kindrali Aleksander Einseini nõunik, kui viimane määrati 1993. aastal iseseisvuse taastanud Eesti Vabariigi Kaitseväge juhatajaks.

Praegu peab Viido Polikarpus Tallinnas asuvat populaarset restoran-klubi Eesti Maja. Samuti andis ta mõnda aega välja ajakirja *Global Estonian*.

---

⁶² Hea ülevaade nn rohelistest barettidest ja nende kaasaegsetest missioonidest annab Jennifer D. Kibbe artikkel „The Rise of the Shadow Warriors,” *Foreign Affairs* no 3 (2004), 102–115.

⁶³ Viido Polikarpus, Videointervjuu.

Eestlased teiste lääneriikide sõjavägedes

Suhteliselt palju on teada eestlastest Inglise Kuninglikus Lennuväes (*Royal Air Force*) Teise maailmasõja õhulahingutes, samuti leidis eestlasi Suurbritannia kaubalaevadel, mis pidasid ühendust Mandri-Euroopaga (nemad ei olnud siiski sõjaväelased).⁶⁴ Hilisemast perioodist on teada vähe. Teatud ulatuses on andmete vähesus põhjustatud tõsiasjast, et eestlasi emigreerus Suurbritanniasse tunduvalt vähem kui näiteks Ühendriikidesse, mistõttu potentsiaalsete sõjaväekandidaatide arv oli ka mitu korda väiksem. Samavõrd tähtis on asjaolu, et Suurbritannia otsustas üsna varakult minna üle vabatahtlikkusele põhinevale armeele: sellega alustati juba 1957. aastal, viimane ajateenija lõpetas teenistuse aga 1963. aastal.⁶⁵ Ning erinevalt ameeriklastest suhtusid britid emigrantidesse suure umbusuga, mistõttu ei saanud võõramaalased teenida ohvitseri ametikohal. Nagu on märkinud üks väliseestlane: „Inglased kartsid neid, kellel olid sugulased okupeeritud Eestis, keda punased saaksid mõjutada.”⁶⁶ Siiski leidsid eestlased rakendust Briti luures. Endised Eesti ja Saksa armee ohvitserid olid hinnas MI6 eriosakonnas, mis tegeles info kogumisega Nõukogude Liidust, näiteks kolonel Alfons Rebane, kapten Ilmar Kaasik, Väino Pärtel jt. Vastavasisulised mälestused on kirja pannud Mart Männik.⁶⁷

Veidi rohkem on teada eestlastest Kanada sõjaväes. Esimesed kaks Kanada sõjaväes teeninud meest olid vennad, kes võtsid Kanada armee koosseisus osa Esimesest maailmasõjast. Nende vanemad olid emigreerunud Kanadasse 19. sajandi lõpul, ent kahjuks on vendade edasine saatus teadmata. Samuti ei ole vastust küsimusele, kui palju eestlasi teenis Kanada relvajõududes Teise maailmasõja ajal. Teadaolevalt oli neid viis-

---

⁶⁴ Hannes Walter, „Estonia in World War II,” <http://historicaltextarchive.com/sections.php?action=read&artid=383>, 2. jaanuar 2011.

⁶⁵ Peter Dietz ja John Stone, „British Armed Forces and National Service,” http://www.britissharmedforces.org/ns/nat_history.htm, 2. jaanuar 2011.

⁶⁶ Autori kirjavahetus Toomas Ojasooga.

⁶⁷ Mart Männik, Inglise luurajana Eestis: KGB kätte langenud eestlasest MI6 agendi mälestused (Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus, 2001).

USA Õhujõudude kindralmajor Tiiu Kerale antakse Distinguished Service Medal'i sertifikaat. Eesti Sõjamuuseumi fotokogu

kuus nn vanaeestlast. Veel teenis mitu eestlast Kanada laevadel mere-meestena.⁶⁸

Korea sõjas osales juba rohkem eestlasi. Nii teab Kanada sõjaväes teeninud kolonel Tõnis Nõmmik nimetada ühe ohvitseri perekonnanime: Aksim. Samuti oli Korea sõjas üks mees, algul kapral ja pärast seersant, perekonnanimega Walter. Ta oli hiljem, nagu ka Nõmmik, soomusväe seersant, läks ohvitserikursustele ning lõpetas teenistuse leitnandi või kaptenina.⁶⁹

Kokku võis külma sõja perioodil Kanada sõjaväes olla umbes 40 eestlasest ohvitseri.⁷⁰ Enamik neist olid reservohvitserid, umbes kümme aga

⁶⁸ Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos, toimetanud Alfred Kurlents jt (Toronto: KEAK, 1975), 33.

⁶⁹ Tõnis Nõmmik, Videointervjuu (Kristjan Luts), Tallinn, 12. november 2007, KLM Ar Vi D 12.

⁷⁰ Tõnis Nõmmik, „Eestlased Kanada sõjaväes,” ettekanne Eesti sõjamuuseumi rahvusvahelisel teaduskonverentsil „Eesti ja külm sõda”, 9. september 2005, KLM Ar f 30.3.4, 2.

ka tegevteenistuses. Üks põhjus, miks Kanada sõjaväkke mindi ja end ohvitserikursustele registreeriti, oli lihtne: suvel armeekursustel olles teeniti palka, millest hiljem maksti õpingute eest ülikoolis. Pärast viimast eksamit ülikoolis ja paaripäevalist puhkust mindi sõjaväelaagrisse n-ö praktikale. Alates 1970. aastatest olukord aga kolonel Nõmmiku sõnutsi mõnevõrra muutus, sest õppelaenuid muutusid üliõpilastele kättesaadavamaks ning sõjaväekursustele minek polnud enam sedavõrd populaarne.⁷¹

Ka andmed eestlastest Austraalia sõjaväes on katkendlikud. On teada, et viimaseid sõdis nii Korea kui ka Vietnami sõjas USA vägedele allutatud liidetud Austraalia üksustes. Mitmel pool on avaldatud Leo Jaago mälestusi,⁷² kes teenis Austraalia vägedes nii Malaias kui ka oli kaheks aastaks lähetatud Vietnami sõjatandrile (vabatahtlikuna, sest oli värbamise vanuse ülempiiri juba ületanud). Huvitava seigana, mis parafraseerib Ernst Hemingway väidet, et eestlasi leidub igas sadamas, võib siinkohal välja tuua Jaago meenutuse: „Ükskord Malaias ronisime-roomasime viimasajus ülesmäge. Meie eest läks läbi üks noor ohvitser ja astus mu sõrmede peale. Ütlesin: „Sa kuradi mats, vaata, kus astud ...” Ta pööras ringi, vastas sulaselges eesti keeles: „Pidage lõuad, reamees!” ja läks edasi.”⁷³

Kokkuvõte

Eestist pärit mehed (ja hiljem ka naised) puutusid USA sõjaväega esimest korda kokku sõjajärgsel Saksamaal. Umbes kuuendik Saksamaale asunud eestlasi (4500–5000 meest umbes 31 000 sõjapõgenikust) olid sõjavangid. Kuivõrd UNRRA ei andnud järk-järgult vabastatud sõjavangidele *dipii* staatust ning nad ei olnud ka repatrieeritavad, tuli meeste edasise elu- ja töökoha jaoks uusi lahendusi otsida. USA okupatsioonitsoonis oli üks väljapääs nende rakendamine sõjaväe juures moodustatud valve- ja töökompaniides. Teenistus USA sõjaväe juures andis endistele sõjavang-

---

⁷¹ Ibid.

⁷² Leo Jaago mälestused – vt nt ajaleht „Võitleja“ (1996-1998); Lembit Lauri, Kirjutamata memuaare: kui sulgus kodutee... 23.05.1998.

⁷³ Autori kirjavahetus Leo Jaagoga.

gidele võimaluse inimväärseks eksistentsiks: neile tagati kindel elupaik kasarmus, neid toidlustati ja varustati USA armee poolt ning neile maksti ka palka. Kompaniide kõrgajaks võib pidada 1948.–1949. aastat, mil eestlased olid tegevad nii Nürnbergi vangla valvamisel kui ka Berliini õhusilla käigushoidmisel.

Ühtekokku moodustati eestlastest USA okupatsioonitsoonis üheksa kompaniid, aja jooksul käis neist läbi umbes 3000 eestlast. 1950. aastate alguses hakkas kompaniide arv vähenema, sest USA sõjavõgenike poliitika sai uue suuna: esiplaanile kerkis soov vabastada Saksamaa „sõjavõgenike koormast”. Emigratsioon kompanii ridadest lääneriikidesse sages, olulisel kohal emigreerujate vastuvõtmisel oli USA. Arvudes väljendatult võib väita, et ajavahemikul 1946–1957 saabus USAsse veidi üle 12 000 eestlase. Nii kasvas eestlaste koguarv USAs koos „vanaolijatega” 1950. aastate lõpuks 30 000-ni.

Paljude eestlaste teenistus USA sõjaväes jätkus pärast USAsse emigreerumist. Toetudes USA ja Eesti arhiivimaterjalide analüüsile ning intervjuudele veteranidega, selgub, et sõjaväkke astuti erinevatel põhjustel: kes selleks, et teha karjääri, kes sundusliku teenistusse kutsumise tõttu, kes ka soovist kommunistidele Eesti annekteerimise eest kätte maksta. Kuivõrd USA sõjaväkke võidi kutsuda ka immigrante, siis väärib mainimist asjaolu, et paljude immigrantide jaoks oli teenistus Ameerika Ühendriikide kaitseväes kiireks ühiskonda sulandumise viisiks. See oli kõige otsem ameeriklaseks saamise tee, sest teenistus USA sõjaväes lihtsustas kodanikuks saamist.

USA õigusaktidest selgub, et väkkekutsumise korral ei pidanud sõjaväkke astuma need, kes ei soovinud kodanikuks saada. Selleks tuli täita avaldus ja kui selline avaldus oli kord tehtud, ei saanud avalduse esitaja kunagi USA kodanikuks.

USA sõjaväes teeninud eestlased teenisid väga erinevatel auastmetel alates sõdurist kuni kindralini. Auastmest ja väljaõppest lähtuvalt on eestlased USA sõjaväes täitnud erinevaid ülesandeid: nad on võidelnud Korea ja Vietnami sõjas, jaganud oma lahingukogemusi instruktoritena noorsõduritele, kontrollinud kontinentidevahelisi rakette, teeninud õhujõudude luureülemana jpm.

Mitme teise Eesti sõjaajaloo teema kõrval on käsitlus eestlastest lääne-riikide relvajõududes katkendlik. Kuid paljud külma sõja konfliktides osalenud mehed ja naised on praegu veel meie hulgas – viimane aeg on asuda nende mälestusi koguma. Seetõttu palub Eesti sõjamuuseum asjaosalistel ühendust võtta, et jäädvustada nende mälestused tulevastele põlvvedele.

Bibliograafia

Arhiivid

Eesti Sõjamuuseumi – Kindral Laidoneri Muuseumi arhiivkogu (KLM Ar)

30 Külma sõda

Videoteek

Immigratsiooniajaloo Uurimiskeskus (*Immigration History Research Center, IHRC*)

3033 Displaced Persons from Estonia, Records

USA Rahvusarhiiv (*National Archives and Records Administration, NARA*)

RG 238 National Archives Collection of World War II War Crimes Records

RG 260 Records of U.S. Occupation Headquarters, World War II

RG 263 Records of the Central Intelligence Agency (CIA)

Õigusaktid

Public Law 597. An Act to provide for the enlistment of aliens in the Regular Army. 2nd Session, 81st Congress

Kirjandus

Baltic refugees and displaced persons. London: Boreas Publishing Co., Ltd., 1947.

Brands, Hal. „A Cold War Foreign Legion? The Eisenhower Administration and the Volunteer Freedom Corps.” *Military Affairs* 52, no. 1 (Jan., 1988)

Carafano, James. „Mobilizing Europe’s Stateless: America’s Plan for a Cold War Army.” *Journal of Cold War Studies* 25 (1999)

Dietz, Peter ja Stone, John. „The British all-volunteer army.” *Armed Forces and Society* 1 (1975)

- Dreyfus, Allan. „Army Undertakes New Program Designed to Utilize DP Labour.” *Stars and Stripes*, 12 August 1946
- Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased. I. kogumik.* Koostaja Mati Õun. Tallinn: Tammiskilp, 1998
- Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased. II kogumik.* Koostaja Mati Õun. Tallinn: Sentinel, 2002
- Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased. III kogumik.* Koostaja Mati Õun. Tallinn: Sentinel, 2003
- Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased. IV kogumik.* Koostaja Mati Õun. Tallinn: Sentinel, 2005
- Eesti soost kindralid: teatmik.* Koostanud Harri Jõgi. Tallinn: Sisekaitseakadeemia, 1999
- Eestlased Kanadas: ajalooline koguteos.* Toimetanud Alfred Kurlents jt. Toronto: KEAK, 1975
- Erelt, Pekka. „Eestlane Nürnbergi sõjatribunalis.” *Eesti Ekspress*, 2. september 1999
- Estonians in Oregon: Post-World War II immigrants in Oregon: cultural, social and economic development and political activism.* Koostanud Helmuth Kalmann. Portland: H. Kalmann, 2000
- Granville, Johanna C. *The first domino: international decision making during the Hungarian crisis of 1956.* College Station: Texas A&M University Press, 2004
- Jaago, Leo mälestused – vt nt ajaleht *Võitleja* (1996–1998)
- Jaakson, Ernst. *Eestile.* Tallinn: SE & JS, 2001
- Jürjo, Indrek. *Pagulus ja Nõukogude Eesti: vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide põhjal.* Tallinn: Umara, 1996
- Kallas, Vaino. „Eestlastest sõjamehed USA vahi- ja tööpataljonides.” *Pärnu Postimees*, 29. november 2005
- Karsen, Leo. „Vahikompaniid pärast II maailmasõda Inglise tsoonis.” *Võitleja* nr 2 (2002)
- Kibbe, Jennifer D. „The Rise of the Shadow Warriors”. *Foreign Affairs* no. 3 (2004): 102–115.
- Kool, Ferdinand. *DP kroonika: Eesti pagulased Saksamaal 1944–1951.* Lakewood: Eesti Arhiiv Ühendriikides, 1999
- Kull, Boris. „Kepp mul käes ja mantel üle öla...” Valga: [Litero], 2005
- Kulu, Hill. „Eestlased maailmas: Ülevaade arvukusest ja paiknemisest.” *Diplomitöö*, Tartu Ülikooli majandusgeograafia kateeder, 1992

- Kumer-Haukanõmm, Kaja. „USA välispoliitika Balti küsimuses 1945–1952 läbi Balti põgenike temaatika.” Magistritöö, Tartu Ülikooli lähiajaloo õppetool, 2005
- Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā: dokumentu un atmiņu krājums.* Toim Alfrēds Jānis Bērziņš ja Vilmārs Kukainis. [S.l.]: Daugavas Vanagu Centrālās valdes izdevums, 1985
- Lauri, Lembit. Kirjutamata memuaare. Kui sulgus kodutee... 23.05.1998
- Lipping, Elmar. „Eesti mehed US Army teenistuses.” – *Eesti saatusaastad, 1945–1960, IV kd, Poliitilised põgenikud*, toim Richard Maasing jt. Stockholm: EMP, 1966
- Marrus, Michael Robert. *The unwanted: European refugees in the twentieth century.* New York: Oxford University Press, 1985
- Matas, David and Simon, Ilana. *Closing the doors: the failure of refugee protection.* Toronto: summerhill Press, 1989
- Männik, Mart. *Inglise luurajana Eestis: KGB kätte langenud eestlasest MI6 agendi mälestused.* Tallinn: Eesti Ekspressi Kirjastus, 2001
- Niilus, Valter. „Eesti vahi- ja töökompanii 6902 Nürnberg-Fürthi ümbruses Saksamaal.” *Võitleja* nr 3 (2002)
- Nõmmjärvi, Hugo. „4221. Eesti vahikompanii Nürnbergis.” *Võitleja* nr 4 (2001), lk 4.
- Puurand, Verner. „Veerandsada aastat USA armee balti üksusi.” *Võitleja* nr 3 (1971)
- Raag, Raimo. *Eestlane väljaspool Eestit: ajalooline ülevaade.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999
- Rae, Tarmo. „4221. Eesti Vahikompanii taaskohtumine ESTO 2000 raames.” *Võitleja* nr 5 (2001)
- Tali, Piret. „Kes on need Eesti mehed Ameerika mundrites?” *Reaktor*, 3. aprill 2004
- The Estonians in America 1627–1975: a chronology & fact book.* Koostanud ja toimetanud Jaan Pennar jt. Dobs Ferry (New York): Oceana, 1975
- The Papers of Dwight David Eisenhower: NATO and the Campaign of 1952.* Koost. Galambos, Louis jt. Baltimore, 1989
- Uus, Henno. „Ülevaade eestlastest Ühendriikide sõjaväes.” – *Eestlased Ameerikas 1949–2000* (ilmumas)

Internet

Dietz, Peter ja Stone, John. „British Armed Forces and National Service.” 2. jaanuar 2011. http://www.britisharmedforces.org/ns/nat_history.htm

History of the U.S. Forces in Germany Labour Service and Civilian Support Organization. 6. november 2010. <http://www.usfava.com/LaborService>

Special Estimate: Communist reactions to US establishment of a „Volunteer Freedom Corps,” 13 April 1953. NARA RG 263-HRP 92-4/001. 2. jaanuar 2011. http://www.foia.cia.gov/browse_docs.asp?doc_no=0000269304

Walter, Hannes. „Estonia in World War II.” 2. jaanuar 2011. <http://historicaltextarchive.com/sections.php?action=read&artid=383>